

2025, 9 (3), 1165-1189 | Araştırma Makalesi

Sünen Şârihi Mahmut Hattâb es-Sübkî'nin Hayatı ve İlmî Çalışmaları

Tuba Öztürk ¹

Öz

Bu makale, son dönem hadis ve fıkıh âlimlerinden Mahmud Hattâb es-Sübkî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve İslami ilimlere katkılarını çok yönlü bir biçimde ele almaktadır. Çalışmada özellikle, Ebû Dâvûd'un *Sünen* adlı eserine yazdığı *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd* isimli şerhi üzerinden onun hadis ve fıkıh bütünlüğünü esas alan yorumlayıcı yaklaşımı ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, Sübkî'nin Ezher Üniversitesi'ndeki eğitim süreci, mücadeleci dinî duruşu, el-Cem'iyetü'ş-Şer'iyye'nin kurucusu olarak toplumsal ıslaha yönelik faaliyetleri ve tasavvufa dair yaklaşımı da değerlendirilmiştir. Müellif, eserlerinde sened ve metin tahlilini fikhî yorumla harmanlayan, mezhep taassubundan uzak ve sahih sünneti merkeze alan özgün bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çalışma, Sübkî'nin ilmî mirasını hem akademik araştırmalara hem de kendisinden istifade etmek isteyen okuyucu kitlesine sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda müellifin hayatı ve eserleri üzerine nitel araştırma yöntemiyle bir tahkik yapılmış; biyografik tahlil ve metin çözümlemelerine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hattâb es-Sübkî, el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd, Sünen şerhi, fıkıh, hadis, Ezher, el-Cem'iyetü'ş-Şer'iyye.

Öztürk, Tuba. "Sünen Şârihi Mahmut Hattâb es-Sübkî'nin Hayatı ve İlmî Çalışmaları". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/3 (Eylül 2025), 1165-1189. <https://doi.org/10.32711/tiad.1747179>.

Geliş Tarihi	21.07.2025
Kabul Tarihi	22.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

The Life and Scientific Works of Mahmut Hattab es-Subkî, the Commentator of Sunnah

Tuba Öztürk¹

Abstract

This article comprehensively examines the life, scholarly personality, and contributions to Islamic sciences of Mahmud Hattâb es-Sübkî, one of the most prominent hadith and fiqh scholars of recent times. In the study, especially his interpretive approach, which is based on the unity of hadith and fiqh, is examined through his commentary titled al-Manhal al-'azb al-mawrud on Abu Dawud's Sunan. In addition, Sübkî's educational process at Al-Azhar University, his combative religious stance, his activities aimed at social reform as the founder of el-Cem'iyyetü's-Şer'iyye, and his approach to Sufism are also evaluated. In his works, the author reflects a unique perspective that blends script and textual analysis with jurisprudential interpretation, away from sectarian prejudice and centered on the authentic Sunnah. The study aims to present Sübkî's scientific legacy to both academic researchers and readers who wish to benefit from it. To this end, a qualitative research method was used to investigate the author's life and works, drawing on biographical analysis and textual interpretation.

Keywords: Hattâb es-Subkî, al-Manhal al-'azb al-mawrud, commentary on Sunan, fiqh, hadith, Al-Azhar, el-Cem'iyyetü's-Şer'iyye.

Öztürk, Tuba. "Sünen Şârihi Mahmut Hattâb es-Sübkî'nin Hayatı ve İlmî Çalışmaları". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/3 (Eylül2025), 1165-1189. <https://doi.org/10.32711/tiad.1747179>.

Date of Submission	21.07.2025
Date of Acceptance	22.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Sünen eserleri fikhî yönden İslam hukukunun temel yapı taşlarını oluşturan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu tür eserlerin anlaşılması, yorumlanması ve aktarılması, her devirde âlimlerin ilmî emeğine ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda, Ebû Dâvûd'un Sünen'i üzerine gerçekleştirdiği kapsamlı ve derinlikli şerhi ile temayüz eden Hattâb es-Sübkî, son dönem hadis çalışmalarında özel bir yere sahiptir. Onun kaleme aldığı *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd* adlı şerh, sadece hadislerin metin ve sened analizini içermekle kalmayıp, aynı zamanda fikhî çıkarımları ve mezhepler arası mukayeseli yaklaşımlarıyla da dikkat çeker niteliktedir.

Hattâb es-Sübkî'nin ilmî kişiliği, yaşadığı dönemin bid'atlerine karşı sahih sünneti ihya etme gayesi doğrultusunda şekillenmiştir. Ezher Üniversitesi'nde uzun yıllar fıkıh dersleri okutmuş, halkı irşad etmek maksadıyla vaaz ve sohbetlerde bulunmuş, aynı zamanda telif ettiği eserlerle sahih din anlayışının yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Hadis şerhlerinde sened ve metin tenkidine önem vermesi, râvîler hakkında detaylı bilgi sunması ve fikhî meseleleri derinlikli bir şekilde değerlendirmesi, onun hadis-fıkıh bütünlüğünü esas alan bir metodolojiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Hattâb es-Sübkî'yi bir *Sünen* şârihi olarak merkeze almakta; onun hadis ve fıkıh ilimlerine yaptığı katkıları, şerh usûlündeki ilmî titizliği, hadislerin metin ve sened tahlilinde sergilediği dirayetli yaklaşımı, mezhepler üstü değerlendirmeleri ve özellikle sünnete bağlılıkla şekillenen ilmî duruşunu tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Zira Sübkî, sadece rivayetleri nakleden bir muhaddis değil; aynı zamanda her bir rivayetin arka planındaki fikhî hikmeti ortaya çıkarmaya çalışan bir fakih, toplumu sahih bilgiyle aydınlatmayı gaye edinmiş bir dâî ve Ehl-i Sünnet çizgisinde selef-i sâlihînin yolunu ihya etmeye çalışan bir müceddiddir.

Onun ilmî mesaisi, dar anlamda bir şerh kaleme almakla sınırlı kalmamış; aksine, yaşadığı dönemin dinî, siyasî ve toplumsal buhranlarına karşı sünnet merkezli bir ilim ve irşad mücadelesi olarak tezahür etmiştir. Sübkî'nin bid'at ve hurafelere karşı gösterdiği kararlı duruş, ilmî eserlerinin satır aralarına sirayet etmiş, ayrıca vaazlarında ve toplumsal faaliyetlerinde de açıkça görülmüştür. Bu yönüyle onun eserleri, yalnızca ilim meclislerine hitap eden akademik bir çalışma değil; aynı zamanda ümmetin sahih itikad, doğru amel ve temiz ahlâk üzere yeniden inşâsını hedefleyen bir ıslah hareketinin ilmî zemindir.

Dolayısıyla bu araştırma, Hattâb es-Sübkî'nin şahsında bir Sünen şârihinin toplumu ihyâ edici bir misyon üstlenebildiğini gözler önüne sermeyi ve ilmî mirasını bu geniş perspektiften değerlendirmeyi gaye edinmektedir.

1. Hayatı

Tam ismi, Mahmud b. Muhammed b. Ahmed b. Şerefü'd-Dîn Hattâb es-Sübkî el-Mâlikî el-Ezherî el-Halvetî'dir. 19 Zilkâde 1274/1 Temmuz 1858 tarihinde Menûfiyye'nin Eşmûn şehrinin Sübkî'l-Ehad³ köyünde doğmuştur.⁴ Köyüne nispetle kendisine es-Sübkî

³ Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris Zirikli, *el-A'lâm (Kâmuşu terâcîmî li-eşhûrî'r-ricâlî ve'n-nisâi mine'l-arabi ve'l-müsta'ribîne ve'l-müsteşrikîn)*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 7/186.

⁴ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddimetü 'd-dîni'l-hâlis*, (b.y.y.: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyyetü's-Sübkîyye, 1411/1991), 2; Abdülazîm Hâmid Hattâb, *Lemehât min târîhi'l-imâm Mahmûd Hattâb es-Sübkî* (Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1986), 25.

denilmiştir. Ezher Üniversitesinde uzun yıllar fıkıh hocalığı yapmış olmasından dolayı da el-Ezherî nisbesi ile anılmıştır.

Babası Muhammed b. Ahmed Hattâb, dindarlığı ve cömertliği ile tanınan Sübkî'l-Ehad'ın belediye başkanı ve ileri gelen isimlerindendi.⁵ Annesi ise Âmine binti Muhammed b. Hüseyin'dir. O, ailesi tarafından üstün bir ahlâk üzere yetiştirilmiştir.⁶

Hattâb es-Sübkî, 14 Rabiülevvel 1352/7 Temmuz 1933 Cuma günü Cuma namazından önce vefat etmiştir.⁷

2. Eğitim Hayatı

Babası ilim ehliyle bir araya gelmeyi ve onların sohbetlerini dinlemeyi, ilmî ortamlarda olmayı seven bir şahsiyetti. Çocuklarının hem ilimle meşgul olmasını hem de peygamberlerin hepsinin yapmış olduğu çobanlık mesleğini yapmasını istemişti. Bu sebeple altı erkek evladından üç tanesini hafızlık ve ilim tahsili için Ezher'e göndermiş, diğer üçünü de hayvancılık ve ziraatle meşgul olması için köyde yanında tutmuştur. Sübkî, babasının köyde tarım ve hayvancılıkla meşgul olması için yanında tuttuğu evlatlarından birisidir. Babası, ona önce koyunların bakımı görevini vermiş, onun işine verdiği önemi gördükten sonra da atlarını kendisine emanet etmiştir. Onun en asi atları bile itaat eden ve kendisinin sözünü dinleyen ehil hale getirdiğini gördüğünde yöneticilikteki başarısını, güçlü siyasetini ve basiretini fark ederek takdir etmiştir.⁸

Hattâb es-Sübkî, hayvancılığın yanı sıra tarla ve bahçe işleriyle meşgul olmuş babasına ait bahçede toprak işleri ve ağaç bakımıyla ilgilenmiştir. Ayrıca marangozluk, dokumacılık, inşaat ustalığı, avcılık konusunda da dikkat çekici bir yeteneğe sahiptir. Hattâb, kendisine verilen işlere gösterdiği ciddiyet ve görev ahlakı ile daha küçük yaşlarda iken çevresindekilerin dikkatini çekmiştir.⁹

Sübkî'nin ilmî hayatı, yirmili yaşlarında kardeşi aracılığıyla Kahire'ye giderek Ezher Üniversitesi'ni ziyaret etmesiyle başlamıştır.¹⁰ Öncesinde çiftçilikle meşgul olan Sübkî, temyiz çağına ulaştığında Halvetî şeyhlerinden Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed Ebu Cebeli's-Sübkî el-Halvetî'ye intisap etmiştir. Bu dönemde vaktinin büyük bir kısmını ibadet ve tâate ayıran Sübkî, okuma yazma bilmemesine rağmen keskin zekâsı ve feraseti sayesinde hocasının dikkatini çekmiş ve kısa sürede icazet alarak vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Daha sonra herhangi bir resmî eğitim sürecinden

⁵ Babası, cömertliği ile bilinen biriydi. Belediye başkanı olduğu dönemde önemli hizmetlerde bulunmuş, Kafr el-Avidât ve Marâzaka bölgelerine kadar uzanan bölgede pek çok yapı inşa ettirmiştir. Bunlardan en önemlisi günümüze kadar varlığını sürdüren ve Sübkî'l-Ehad'ın sembolü haline gelen *Mescidü'l-Bahr*'dir. Günümüzde *Mescidü Âl-i Hattâb* olarak anılan bu cami, hâlâ ibadete açık durumdadır. Bknz. (Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 24; Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 3.)

⁶ Bazı kaynaklarda annesinin soyunun Hz. Hüseyin'e kadar ulaştığı belirtilmektedir. Ancak bu konuda muhtelif görüşler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 25; Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed b. Hattâb es-Sübkî, *el-Ahdü'l-vesîk limen erâde sülûki ahseni't-tarîk*, thk. Mahmûd Tayyib b. Muhammed Ahmed Şevvâlî (Kahire: Matbaatü'l-Fütüh'ul-Edebiyye, 1931), 15.

⁷ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 151.

⁸ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 2; Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 25-26.

⁹ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 2-3.

¹⁰ Ezher'e başladığında yirmi üç yaşında olduğu belirtilmektedir. Bkz. Hattâb es-Sübkî, *el-Ahdü'l-vesîk*, 18.

geçmemiş olmasına rağmen, kendi çabalarıyla birkaç gün içinde okuma yazma öğrenmiştir.¹¹

Hattâb es-Sübkî'nin hayatında Ezher Üniversitesi önemli bir dönüm noktasıdır. Ezher'e ilk olarak kardeşiyle birlikte askerlikten muafiyet belgesi almak amacıyla giden Sübkî, burada karşılaştığı ders halkaları, hocalar, talebeler ve ilmî atmosfer karşısında derin bir hayranlık duymuş ve bu eğitim kurumunun bir parçası olmayı arzulamıştır. Bu doğrultuda, öğrenci olabilmek için araştırmalara başlamış ve Ezher hocalarından Şeyh el-Adevî'nin tavsiye ve teşvikiyle üniversiteye kabul için gerekli sınavlara girmiştir. Sınavları başarıyla tamamlamasının ardından Ezher Üniversitesi'ne öğrenci olarak kabul edilmiştir.¹²

Sübkî, Ezher'e kabul edilmesinin ardından kısa sürede hafızlığını tamamlamış, fikrî gelişiminde büyük etkisi olan Şeyh el-Adevî (ö. 1303/1886)¹³ ve 'Illîş (ö. 1299/1882)¹⁴ gibi âlimlerin derslerine devam etmiştir. Henüz öğrencilik yıllarında iken İslamî uygulamalardaki sorunlarla mücadele faaliyetlerine başlamış; sünnetin ihyası ve halkın bid'at ve hurafelerden uzaklaştırılması amacıyla çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Bu amaçla, cenazelerin ardında yapılan ağıt ve yas törenleri, düşünlerdeki dans ve eğlenceler, ücretli Kur'an-ı Kerim okunması gibi bidatlara tepki gösteren sohbetlerinde halkı sahih sünnete davet etmiştir.¹⁵ Bu dönemde *Hikmetü'l-basîr alâ mecmûi'l-emîr* adlı dört ciltlik eseri ile *Fetâvâ eimmeti'l-müslimîn bi kıta'i lisâni'l-mübtedi'în* gibi önemli eserlerini kaleme almıştır.¹⁶

Sübkî, 1296/1879 yılında başladığı Ezher'deki eğitimini 1313/1896 yılında üstün başarıyla tamamlamış ve bu tarihten itibaren 1350/1931 yılında emekliye ayrılana kadar 35 yıl boyunca Ezher'de ders vermeye devam etmiştir. Ezher'deki akademik faaliyetlerinin yanı sıra vaaz ve sohbetlerine de devam etmiş, toplumun bilinçlenmesi adına çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Mütehid, dâî ve müceddid gibi unvanlarla anılan Hattâb es-Sübkî, yaşadığı dönemin en önemli sünnet savunucularından biri olarak kabul edilmiştir.

Sosyal, ekonomik ve siyasî gerilimlerin yoğun olduğu bir dönemde yaşamış olan Sübkî, bu meseleler karşısında kayıtsız kalmamış, toplumun ıslahına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. 1313/1912 yılında, önemli bir sosyo-ekonomik reform niteliği taşıyan *el-Cem'iyetü's-Şer'iyye*'yi kurmuş ve vefatına kadar bu kurumun yöneticiliğini üstlenmiştir.¹⁷

¹¹ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 3-4.

¹² Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 44.

¹³ Hasen el-Adevî el-Hamzâvî el-Mâlikî, Maliki fıkhu alanında Ezher Üniversitesi'nin en önemli hocalarından biri olarak tanınmaktadır ve Hattâb es-Sübkî'nin Ezher'deki eğitim hayatına başlamasında önemli bir etkiye sahiptir. Sübkî, el-Adevî'den Maliki Mezhebi'ne dair fikhî eğitim almıştır. *en-Nûru's-sârî fî feydi Sahihî'l-Buhârî, Tebsiratü'l-kudâtî ve'l-ihvân ve en-Nefhâtü's-şâzeliyye* el-Adevî'nin yazdığı önemli eserlerindendir. El-Adevî, Kahire'de 1303/1886'de vefat etmiştir. Zirikli, *el-A'lâm* 1/202; Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğb b. Abdülğani Kehmâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beirut: Mektebetü'l-Müsenne, 2010), 2/57.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed 'Illîş el-Mâlikî, Sübkî'nin hadis hocasıdır.

¹⁵ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 6-9.

¹⁶ İmâd Abdülğaffâr Abdülhalîm el-Merğânî, el-İmâm Mahmud Hattâb es-Sübkî ve mekânethühû'l-fıkhiyye. (Kahire: Kahire Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 86.

¹⁷ Tam ismi "el-Cem'iyetü's-Şer'iyye liteavuni'l-Âmilin bi'l-Kitab ve's-Sünne" olan bu kuruluş, Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle birlikte başlayan Batılılaşma eğilimleri, dinin sosyal hayatta değişen konumu ve eğitimdeki reformlar gibi sorunlara tepki olarak, Mahmud Hattâb es-Sübkî liderliğinde 1912 yılında kurulmuştur. Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 1/10; Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 137.

3. Hocaları

Sübkî'nin ders aldığı birçok hoca vardır. Ancak burada kendisi üzerinde tesir bırakanların isimleri verilecektir:

- 1- Ahmed b. Muhammed Ebû Cebeli's-Sübkî, Mahmud Hattâb'ın köyündeki ilk hocasıdır.¹⁸
- 2- Muhammed b. Ahmed b. Muhammed 'Illîş el-Mâlikî (ö. 1299/1882), Sübkî'nin hadis hocasıdır. *Fethu'l-'aliyyi'l-mâlik fi'l-fetvâ alâ mezhebi Mâlik ve el-Menhu'l-celîl alâ muhtasarı Halîl*, 'Illîş'in yazdığı önemli eserler arasında yer almaktadır.¹⁹ Sübkî'nin bid'atlere karşı durma ve sünneti ihya etme amacına yönelik çalışmalarında, hocası Muhammed el-İllîş'ten aldığı derslerin büyük bir etkisi olmuştur.²⁰ Özellikle Ezher Üniversitesi ve Huseynî Mescidi'nde aldığı eğitimlerde, öğrencilik yıllarında zihnini meşgul eden çeşitli problemleri hocası Muhammed el-İllîş ile paylaşmış ve bu süreçte hocasının fikirlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkileşimin, Sübkî'nin düşünce yapısında ve fikir dünyasında büyük bir etkisi olmuştur.²¹
- 3- Hasen el-Adevî el-Hamzâvî el-Mâlikî (ö. 1303), Mâlikî fıkıh alanında Ezher Üniversitesi'nin en önemli hocalarından biri olarak tanınmaktadır. *en-Nûru's-sârî fi feydi sahihi'l-Buhârî, Tebsiratü'l-kudâti ve'l-ihvân ve en-Nefehâtü's-şâzeliyye* en önemli eserlerindendir.²²
- 4- Ahmed b. Mahbûb el-Feyyûmî er-Rufâî el-Ezherî el-Mâlikî en-Nahvî (ö. 1325/1907), *Hâşiyetün alâ şerhi Bahrak el-Yemenî*²³ *alâ lâmiyyeti'l-ef'âl*²⁴ üzerine bir hâşiye yazmıştır.²⁵
- 5- Selim b. Ebî Ferâc el-Beşerî el-Mâlikî (ö. 1335/1919), Ezher'deki Mâlikî fıkıh hocalarındandır. *Tuhfetü't-tullâb bi şerhi risâleti'l-âdâb ve es-seniyye fi'r-raddi ale'l-kâdihî fi'l-bi'seti'n-nebeviyye* kendisine ait eserleri arasında yer almaktadır.²⁶
- 6- Muhammed b. Muhammed b. Huseyn el-Enbâbî (ö. 1313/1905) Ezher'de fıkıh dersi aldığı hocalarındandır. *Hâşiyetün alâ risâleti's-Sabbân ve'l-beyân, Takrîrun alâ hâşiyeti's-sücâi alâ şerhi'l-katr Enbâbî'nin eserlerindendir.*

Ezher Üniversitesi, Sübkî'nin eğitim hayatında ve ilmî gelişiminde merkezî bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, etkileşimde bulunduğu hocalar genellikle Ezher'in önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Ezher'de aldığı eğitim, ona geniş bir ilmî birikim

¹⁸ Füheyd Seyf Füheyd el-Âzimî, *Menhecü İmâm Mahmud Hattâb es-Sübkî fi kitâbihî el-menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhi Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud* (Kahire: Câmiatü'l-Ezher, Doktora, 2009), 87.

¹⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, 2/19; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9/12.

²⁰ Hâmid Hattâb, *Lemhât*, 55.

²¹ Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânetühü'l-fıkhiyye*, 96.

²² Zirikli, *el-A'lâm*, 1/202; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/57.

²³ Tam ismi, Muhammed b. Ömer b. Mübârek el-Himyerî'dir, Bahrak ismi ile meşhurdur, *Tuhfetü'l-ahbâb ve Neşrü'l-âlem fi şerhi lâmiyyeti'l-acem* eserlerindendir. 930 yılında vefat etmiştir. Zirikli, *el-A'lâm*, 6/ 316; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 11/89.

²⁴ Lâmiyyetü'l-Ef'âl; İbn Mâlik et-Tâî'nin yazmış olduğu Elfiyye'nin sarf kısmının 114 beyitlik zeylidir. (Abdülbâki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 20/170.

²⁵ Zirikli, *el-A'lâm*, 2/199; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/244.

²⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, 3/119; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/249.

kazandırmış ve bu süreçte, aynı dönemde öğrenci olarak eğitim gören ve sonrasında hocalık yapan pek çok Ezher hocasıyla paylaşımlarda bulunmuştur.

4. Talebeleri

Hattâb es-Sübkî, Ezher Üniversitesi'ndeki yaklaşık 35 yıllık hocalık kariyeri boyunca birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ancak onun eğitim ve öğretim faaliyetleri yalnızca Ezher ile sınırlı kalmamış, toplumun farklı kesimlerine de ulaşarak geniş bir kesim üzerinde etkili olmuştur. Ezher'deki eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, Müslümanların Kur'ân ve sünnete olan ilgisini artırmak amacıyla vaazlar vermiş ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Ezher'deki ilmî mirasının en önemli göstergelerinden biri yetiştirdiği öğrenciler olmuştur. Nitekim onun talebeleri arasında çeşitli ilmî ve idarî makamlarda görev alan pek çok önemli isim bulunmaktadır.²⁷ Torunu tarafından kaleme alınan *Lemehât*'ta bu öğrencilerinin isimleri şu şekilde zikredilmektedir;²⁸

- 1- Abdülmecid Selîm el-Hanefî el-Mısırî, Mısır Müftülüğü ve Ezher'de hocalık yapmıştır.²⁹
- 2- Ali Mahfûz eş-Şâfiî, Dinî İlimler Fakültesinde irşad ve vaaz hocalığı yapmış ve Kibâru'l-Ulemâ üyelerindendir. *Sebilü'l-hikme, Hidâyetü'l-mürşidîn ilâ turuki'l-va'z, el-Hitâbe, el-İbdâ fî mizmâri'l-ibtidâ* ve ahlak ile ilgili bir risale olan *ed-Dürrâtü'l-behiyye* önemli eserlerindendir.³⁰
- 3- Abdürrezzâk Afîfî, Suudî Arabistan Büyük Âlimler Birliği üyeliği yapmıştır.
- 4- Abdüsselâm el-Bahîrî, Yüksek Şeriat Mahkemesi üyesidir.
- 5- Ahmed b. Hüseyin, Vakıf Müftülüğü yapmıştır.
- 6- Muhammed Ebu'l-Mecid el-Adevî, Şeriat Asliye Hukuk Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır.
- 7- Süleyman Nevâr, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi Dekanlığı yapmıştır.
- 8- Fethullah Süleyman, Yüksek Şeriat Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır.
- 9- Mahmûd el-Çamrâvî, Ezher Üniversitesi Müfettişliği yapmıştır.
- 10- Emîn Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî (1387/1968), Sübkî'nin oğludur.³¹ Babasının vefatının ardından el-Cem'iyetü's-Şer'iyye'nin yöneticiliğini üstlenmiş ve bu görevi hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. İlmî çalışmalarını farklı alanlarda sürdüren Emîn Hattâb, *İrşâdü'n-nâsik ilâ ameli'l-menâsik* ve fetvalarını içeren *el-Fetâvâ'l-emîniyye* gibi eserler kaleme almıştır. Ayrıca, babası Sübkî'ye ait birçok eserin tahkîkini gerçekleştirmiş ve bu eserlerin ilim

²⁷ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 20.

²⁸ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 153.

²⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, 4/149.

³⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 4/323.

³¹ Hattâb es-Sübkî'nin beş erkek evladı bulunmaktadır. Bunlar; Muhammed, Şerefüddîn, Abdülhalîm, Abdülhakîm ve Emîn'dir. Bu evlatlarından Muhammed, babası hayatta iken 1917 (1335) yılında vefat etmiştir. Oğullarından, Emîn Hattâb Ezher Üniversitesi'nden mezun olmuş, diğer oğulları eğitimlerini Dâru'l-Ulûm'da tamamlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 98.

dünyasına kazandırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Emîn Hattâb, 26 Şubat 1968 (27 Zilkade 1387) tarihinde vefat etmiştir.³²

5. Eserleri

Hattâb es-Sübkî, yaşadığı dönemin dinî ve siyasî meselelerinin çözümüne katkı sağlamak için hem dilini hem de kalemini kullanmıştır. Bu doğrultuda kelâm, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Bu eserlerin büyük bir kısmının, onun asıl ihtisas alanı olan fıkıh ile ilgili olduğu görülmektedir. Önemli eserleri arasında şunları saymak mümkündür;

1- *ed-Dînü'l-hâlis irşâdü'l-halk ilâ dîni'l-hakk*³³

Kendi fikhî görüşlerine yer verdiği ve en önemli eseri kabul edilen bu eserini, İslam ümmetine hukûkî ve fikhî konularda rehberlik edecek temel bir kaynak oluşturmak amacıyla telif etmiştir.³⁴ Eserde fikhî bir hüküm ortaya konulurken öncelikle nasslarla delillendirilmiş, ardından mezheplerin ilgili konudaki yaklaşımları ele alınarak karşılaştırmalı bir analiz sunulmuştur. Mezhebî taklitçiliğe bağlı kalmaksızın, konuları tüm yönleriyle inceleyerek sahih bulduğu görüşleri ortaya koymuş; benimsediği görüşleri ise delilleriyle birlikte detaylı bir şekilde açıklamaya özen göstermiştir.

Eserin, Sübkî tarafından kaleme alınan yazma nüshası, *ed-Dînü'l-hâlisu'l-mübîn bimâ sebate ani'n-nebiyyi'l-emîn ve's-selefi's-sâlihîn ve'l-eimmeti'l-müctehidîn* adıyla dört cilt hâlinde. Bu yazma eser, yaşadığı dönemin en önemli mukayeseli fıkıh kitaplarından biri olarak değerlendirilmektedir. Eser, İslam hukuk hükümlerine dair ansiklopedik bir kaynak niteliği taşıyan, kendisinden sonraki birçok fakihin istifade ettiği bir kaynak niteliğindedir.³⁵

Eserin ikinci baskısı 1948 yılında yapılmış, üçüncü baskısı ise oğlu Emîn Mahmûd Hattâb tarafından tashih, ta'lik ve revizyonu ile *ed-Dînü'l-hâlis irşâdü'l-halk ilâ dîni'l-hakk* adıyla Matbaatü'l-İstikâme tarafından 1956 yılında sekiz cilt hâlinde yayımlanmıştır. Dördüncü baskısı, 1982 yılında el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse tarafından gerçekleştirilmiş; beşinci baskısı ise 1991 yılında Matbaatü'l-Mektebetü'l-Mahmudiyyetü's-Sübkîyye tarafından torunu Dr. Abdülazîm Hâmid Hattâb'ın denetiminde dokuz büyük cilt hâlinde yayımlanmıştır.³⁶

2- *Hikmetü'l-basîr li fehmi mecmûi'l-emîr*³⁷

Hattâb es-Sübkî'nin öğrencilik yıllarında kaleme aldığı bu eser, Mâlikî mezhebinin görüşlerini tercih ederek yazdığı önemli bir çalışmadır. Dört cilt hâlinde telif edilen eserde, müellif Mâlikî mezhebinin yanı sıra diğer mezheplerin görüşlerine de yer

³² Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 98.

³³ Zirikli, *el-A'lâm*, 7/186; Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 13.

³⁴ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 12; Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânethühü'l-fikhîyye*, 182-183; Âzımî, *Menhecü Mahmûd Hattâb es-Sübkî*, 227-228.

³⁵ Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânethühü'l-fikhîyye*, 224.

³⁶ Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânethühü'l-fikhîyye*, 182; Âzımî, *Menhecü Mahmud Hattâb es-Sübkî*, 91.

³⁷ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 12; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 12/193.

vermiştir.³⁸ 1303/1886 yılında Sübkî tarafından yazılan orijinal yazma nüsha günümüze ulaşmış ve incelenmiştir.³⁹

3- *İthâfû'l-kâinât bi beyâni mezhebi's-selef ve'l-halef fi'l-müteşâbihât*⁴⁰

Sübkî, bu eserinde öncelikle kelâmî soruları ele almış, ardından ilgili meseleyi ayetleri ve hadisler ışığında incelemiştir. Eserde yalnızca soruların cevaplarını vermekle yetinmeyip, kelâmî meseleleri ayrıntılı bir şekilde açıklayarak, zihinlerde oluşabilecek muhtemel problemlere de yanıt sağlayacak değerlendirmelerde bulunmuştur. Eserde teşbih, tecsim ve hulûl gibi konular ele alınmış ve bu sıfatlardan Allah'ın münezze olduğu vurgulanmıştır. Müellif, müteşâbih ayetlerin anlamlarının yalnızca Allah tarafından bilinebileceğini ifade etmiş ve bu bağlamda Selef anlayışını ortaya koymuştur. Ayrıca, kelâmî tartışmalara konu olan *arş, kürsî, istivâ, vech* ve *yed* gibi kavramları deliller çerçevesinde açıklığa kavuşturmuştur.⁴¹ Kendisi de Eş'arî olan Sübkî'nin bu önemli kelâmî meselelere karşı tutumunda ve yaptığı açıklamalarında Eş'arî âlim Fahrettin Râzî (ö. 606/1210)'nin etkisi altında kaldığı görülmektedir.⁴²

4- *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd fi şerhi Süneni Ebî Dâvud*⁴³

Ebü Dâvud'dun *Süneni*'i üzerine yapılan bu şerh, Sübkî'nin hadis alanındaki en önemli eseridir. Müellif, şerh çalışmalarına 1343/1924 yılında başlamış, ancak yalnızca *Kitâbu'l-Menâsik* bölümüne kadar şerh edebilmiş ve 1352/1933 yılında vefat etmesi nedeniyle eseri tamamlayamamıştır. Vefatının ardından, aynı zamanda öğrencisi olan oğlu Emin Mahmud Hattâb, eseri tamamlamak amacıyla çalışmalara devam etmiş ancak o da eseri tamamlayamadan vefat etmiştir. Oğlunun şerh ettiği *Kitâbu'l-Menâsik* ile *Kitâbü't-Talâk* arasındaki kısım, *Fethü'l-meliki'l-ma'bûd tekmiyetü'l-menhelü'l-'azbü'l-mevrûd* adıyla dört cilt hâlinde yayımlanmıştır.⁴⁴ Tamamlanmamış bir şerh olmasına rağmen *el-Menhel*, *Sünen* rivayetlerini bütün yönleriyle inceleyen oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Eserde hadislerin sıhhat durumlarına dair bilgiler verilmiş, bâb başlıklarının tahlili yapılmış, nüshalar arasındaki farklılıklar zikredilmiş ve hadis râvîleri hakkında ayrıntılı açıklamalar sunulmuştur. Ayrıca, detaylı metin tahlilleri gerçekleştirilerek fikhî meseleler derinlemesine ele alınmıştır. Sübkî'nin, ahkâm hadislerini fakih kimliğiyle değerlendirdiği bu şerh, hadis ve fıkıh ilimleri açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

5- *el-Makâmâtü'l-'aliyye fi'n-neşeti'l-fehîmeti'n-nebeviyye*⁴⁵

Eserde, Peygamber Efendimiz'in sireti, şemâili ve zühd hayatına dair konuları ele almaktadır. Bu çalışması, Sübkî'nin Rasûlullah'a duyduğu derin muhabbetin yanı sıra,

³⁸ Sübkî, *el-Ahdü'l-vesîk*, 18.

³⁹ Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 220-221.

⁴⁰ Sübkî, *el-Ahdü'l-vesîk*, 18. Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 12.

⁴¹ Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-Sübkî, *İthâfû'l-kâinât bi beyâni mezhebi's-selef ve'l-halef fi'l-müteşâbihât* (Kahire: Dâru'l-Vâbil, 2000), 2.

⁴² Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 133.

⁴³ Zirikli, *el-A'lâm*, 7/186; Mehmet Dinçoğlu, *Ebü Dâvud'un Süneni (Kaynakları ve Tasnif Metodu)* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 118.

⁴⁴ Eserin Hattâb es-Sübkî tarafından hazırlanan kısmı on cilt halinde neşredilmiştir. Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd şerhi Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud* (Beyrut, Lübnan: Sîretü't-Târihu'l-Arabî, ts.).

⁴⁵ Sübkî, *el-Ahdü'l-vesîk*, 18. Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 12. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 12/193; Âzîmî, *Menhecü Mahmud Hattâb es-Sübkî*, 91.

sünneti yaşama ve yaşatma konusundaki azim ve gayretinin açıkça görüldüğü teliflerinden biridir.

6- *el-Ahdü'l-vesik limen erâde husûle ahseni tarîk*⁴⁶

Tarikat mensuplarına yönelik tavsiyeler içeren bu eser, müellifin tasavvufa olan yakınlığını ortaya koyan bir nitelik taşımaktadır. Sadık bir müridin özelliklerini ele alarak Ebû Yezîd el-Bestâmî, Dâvud et-Tâî ve Şiblî gibi birçok mutasavvıfın görüşlerine yer vermektedir. Tasavvuf ehline, tevbe, uzlet, sükût, zikir ve gece namazı gibi manevi disiplinleri tavsiye etmekte; Allah'a yakınlaşma yolları üzerinde durmaktadır. Ayrıca, övgüye değer ve sakıncalı görülen amelleri incelemekte ve şeyhe mutlak teslimiyetin doğurabileceği sıkıntılara dikkat çekmektedir.

Sübkî'nin yazdığı diğer eserler şunlardır; *er-Risâletü'l-bediatü'r-rafi'a fi'r-reddi alâ men tağâ fehâlefe's-şerîa*, *A'zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye fi't-tasavvufi ve'l-ahkâmî'l-fıkhiyye*, *Fetâvâ eimmeti'l-müslimîn bi kıta lisâni'l-mübtediîn*, *Hidâyetü'l-ümme'ti'l-muhammediyye fi'l-hikemi'l-mahmûdiyyeti's-seniyye*, *en-Nasihatü'n-nûniyye fi'l-hassi ale'l-ameli bi's-şerîati'l-muhammediyye*, *İsâbetü's-sihâm fûâdü men hâde an sünneti hayri'l-enâm*, *Tuhfetü'l-ebşâr ve'l-besâir fi beyâni keyfiyyeti's-seyr mea'l-cenâzeti ile'l-mekâbir*, *Risâletü'l-besmele*, *Çâyetü't-tibyân lemmâ bihî sübûtü's-sıyâm ve'l-iftâr fi şehri ramazân*, *es-Semmi'l-fe'âl fi em'âi fırakı'd-dalâl*, *Hâşiyetü dîbâceti'r-risâleti'l-bediatü'r-rafi'a*, *Ta'cîlü'l-kadâi'l-mubram limahki men seâ didde sünneti'r-rasûli'l-a'zam*, *el-Adbü'l-manzûm li'z-zebbi an sünneti'l-ma'sûm*, *Hulâsatü'z-zâd limen erâde sülûki sebîl-r-reşâd*, *Süyûfu izâleti'l-cehâle an tarîki sünneti sâhibi'r-risâle*, *Mihverü'l-vusûl ilâ hadratı'r-rasûl*, *el-Hikemi'l-ilâhiyye bi'd-delâili'l-kur'âniyye*, *Faslü'l-kadıyye fi'l-murâfeati ve suveri't-tevskâti ve'd-deâva's-şeriyye*, *el-Makâletü's-şer'iyye li'r-ruâseti'l-islâmiyye*, *Tarîku'l-vusûl ilâ ibtâlî'l-bida' bi ilmi'l-usûl*, *el-Azbü's-semîn fi nuhûri 'adâi'd-dîn*, *el-Hisâmü's-sâmî li mahki nukûli'l-hammâmî*, *es-Sârimü'r-ranân fi kelâmi veledi Adnân*.⁴⁷

6. Fikrî Yapısı ve Siyâsî Yaklaşımı

Sübkî, Mısır'da İngiliz işgali nedeniyle dinî, siyasî ve sosyal alanda ciddi sıkıntıların yaşandığı, ülkenin karmaşa içinde olduğu bir dönemde yaşamıştır. Ülkede 1882'de başlayan sömürge dönemi, 1922 yılına kadar devam etmiştir. 1922'de Mısır bağımsızlık ilan etmiş ancak yine de İngiltere'nin yönetimdeki etkisi devam etmiştir. Aynı yıl, İngiltere'nin desteğiyle Mısır'da monarşi ilan edilmiş ve yeni bir anayasa hazırlanarak 19 Nisan 1923'te resmen yayımlanmıştır. Monarşi döneminde krala belirli yetkiler tanınmış fakat yine de İngiltere, kendi çıkarlarına aykırı olabilecek herhangi bir politikayı denetleyebileceği bir yönetim mekanizmasını kabul ettirmiştir. Bu yarı-bağımsızlık durumu uzun yıllar boyunca devam etmiş, özellikle 1920'ler ve 1930'lar boyunca kurulan hükümetler, Mısır'ın tam bağımsızlığını elde edebilmesi amacıyla İngiltere ile çeşitli müzakereler yürütmüş, ancak gerçekleştirilen bu girişimlerin hiçbirinden somut bir sonuç alınamamıştır.⁴⁸

Hattâb es-Sübkî'nin gençlik yıllarına denk gelen bu dönemde Mısır'da iki temel düşünce akımı öne çıkmaktaydı. Bunlardan ilki, misyoner okullarında eğitim almış ve çoğunlukla

⁴⁶ Eseri 1993 yılında Mahmûd et-Tayyib Şevvâli tahkiki etmiş ve "*el-Ahdü'l-vesik limen erâde sülûk-i ahseni't-tarîk*" ismi ile bastırmıştır.

⁴⁷ Âzimî, *Menhecü Mahmud Hattâb es-Sübkî*, 90-92; Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 12-13; Merğânî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânâtihü'l-fıkhiyye*, 181-182.

⁴⁸ Hilal Görgün, "*Mısır*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004), 29/578.

Hristiyan olan Arap aydınları ile İngilizler tarafından desteklenen laik düşünceydi. Diğer akım ise bu görüşe karşı çıkan ve eğitim-öğretim faaliyetlerini geleneksel kurumlar çerçevesinde sürdüren klasik düşünce anlayışıydı. Daha sonra söz konusu iki düşünce akımı ile temas hâlinde olan ve aralarındaki farklılıkları uzlaştırmayı amaçlayan yeni bir düşünsel hareket ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁹

İşgal sürecinde sosyal ve dinî hayat, bu siyasî olayların etkisiyle şekillenmiştir. Halk arasında Batılı fikirler etkili olmaya başlamış, işgalci devletler eğitim sistemine müdahale ederek misyoner okulları ve yabancı okullar açmış, bu okullar halk arasında hızla yayılmaya başlamıştır.⁵⁰ Bu okullar, millî kültürü tehdit ederken, millî eğitim sisteminin zayıflamasına neden olmuştur. Yönetim de modernleşme çalışmalarına destek vererek, dinî kurumları kontrol altına almış ve eğitim sistemine müdahale etmiştir. Bu çerçevede, dinî düşüncenin önemli unsurlarından biri olan sûfî tarikatlarının merkezileştirilmesi için çalışmalar başlatılmış ve halk üzerindeki etkinliği bulunan Ezher gibi eğitim kurumlarına kısıtlamalar getirilmiştir.⁵¹

Siyasî çalkantıların etkisiyle toplumda dinî değerlerden uzaklaşma eğilimi artmış, bunun sonucunda içki, faiz ve rüşvet gibi olumsuzluklar yaygınlık kazanmıştır. Arapça, toplumsal ve akademik alandaki prestijini kaybetmiş, fakihler mezhebî taassuplarını artırmıştır. Bunların doğal bir yansıması olarak halk arasında taklitçilik, dar görüşlülük ileri düzeye ulaşmıştır. Bu olumsuz gelişmeler, Ezher Üniversitesi'ni de etkilemiş ve kurumun geleneksel ilmî otoritesini zayıflatmıştır. Dinî değerlerin gündelik hayattaki etkisinin azalmasıyla birlikte, Ezher âlimleri yalnızca klasik eserleri okumakla yetinen bir pozisyona sürüklenmiştir.

Sübkî, bu çalkantılı ortamda halkı dinî kimliğine ve değerlerine sahip çıkmaya teşvik etmiş, özellikle dine sonradan eklenen her türlü bid'ate karşı kararlı bir mücadele başlatmıştır. Bu doğrultuda, *ed-Dînü'l-Hâlis* başta olmak üzere birçok eser kaleme alarak, toplumu sahilî İslam anlayışına yönlendirmeyi amaçlamıştır.⁵²

Sübkî'nin düşünce dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Rasûlullah'ın sünneti merkezi bir konuma sahiptir. Bu doğrultuda, Müslümanların hayatlarını Kur'ân ve sünnete uygun bir şekilde düzenlemeleri gerektiğini savunmuş; sünnet ekseninde her türlü bid'at ve hurafeden arındırılmış bir yaşam sürülmesini vurgulamıştır. Bid'at kavramını sünnetin karşıtı olarak değerlendirmiş ve tespit ettiği her türlü bid'at ile mücadele etme gerekliliğini dile getirmiştir. Ayrıca, bid'atlerin "bid'at-i hasene" ve "gayri hasene" şeklinde tasnif edilmesine karşı çıkmış, bu tür ayrımların İslam'ın özüne aykırı olduğunu ileri sürmüştür.⁵³

Bu anlayış çerçevesinde, İslam'a sonradan dahil edildiği gerekçesiyle bazı uygulamaların değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Örneğin, bayram namazlarının selef dönemindeki uygulamaya uygun olarak açık alanlarda (sahrada) kılınması gerektiğini,

⁴⁹ Görgün, "Mısır", 29/578.

⁵⁰ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 45.

⁵¹ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 47.

⁵² Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 68.

⁵³ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 66.

düğünlerdeki eğlencelerin sünnete uygun olmadığını, tarikatlerin uygulamalarının bid'atlerle dolu olduğunu belirterek, nebevî sünneti uygulamak gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴

Hattâb es-Sübkî, dinî alandaki bu bozulmalara, İngilizlerin sömürgeci kararlarına, hukuk ve eğitim alanındaki batılılaşmaya, kültürel değerlerin yozlaşmasına karşı ciddi bir tepki göstermiştir. Bu tepkisini, halkı sosyal ve dinî konularda eğitmeyi amaçlayan çeşitli çalışmalarla somutlaştırmıştır. İngiliz yönetimi Sübkî'nin gösterdiği tepkinin daha geniş çaplı bir halk hareketine dönüşebileceği ve bunun kendi bölgesel nüfuzlarını zayıflatabileceği endişesiyle onun derslerine sansür uygulamıştır. Bu süreçte, artan baskılar neticesinde Hattâb es-Sübkî 1914 yılında gözaltına alınmış ve yaklaşık üç ay süren bir hapis süreci yaşamıştır.⁵⁵

Sübkî, mevcut sosyal ve dinî koşullarını iyileştirmek amacıyla, daha planlı ve sistematik bir yapının oluşturulması gerektiğine kanaat getirmiştir. Bu doğrultuda, Mısır'daki ilk Selefi hareketlerinden birisi olarak kabul edilen *el-Cem'iyetü's-Şer'iyye*'nin kurulmasına öncülük etmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

7. El-Cem'iyetü's-Şer'iyye

Dönemin siyasî ve sosyal koşulları, Sübkî'yi İngiliz işgaline karşı bir direniş sergilemeye sevk etmiştir. Yaşanan isyanlar ve toplumsal çalkantılar neticesinde, Müslümanların bölgedeki nüfuzlarını tamamen kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna fark etmiş ve bu durumun önüne geçebilmek amacıyla 1331/1912'de "*el-Cem'iyetü's-Şer'iyye li Teâvuni'l-Âmilîn bi'l-Kitâb ve's-Sünne*" (Kitap ve Sünnetle Amel Edenlerle Yardımlaşma Cemiyeti) adlı teşkilatı kurmuştur.⁵⁶ Bu hareket, Mısır'da bid'at ve hurafelerle mücadele etmeyi ve sünnetin ihyasını teşvik etmeyi amaçlayan ilk örgütlü yapı olarak tarihe geçmiştir.⁵⁷

Sübkî, ıslahçı ve davetçi bir cemiyet olarak tanımlanan *el-Cem'iyetü's-Şer'iyye*'nin temel çerçevesini "Selef akâidi" üzerine inşa etmiştir. Cemiyete katılan bireylerden, selefi akîdeyi kabul etmeleri beklenmiş; aynı zamanda, Müslüman oldukları sürece halefleri fık ve bid'atle suçlamamaları, herhangi bir fikhî mezhebe karşı taassup geliştirmemeleri ve bir mezhebin diğerine üstünlüğünü savunmamaları gerektiği özellikle vurgulanmıştır.⁵⁸ Çünkü tüm Ehl-i Sünnet mezhepleri, nasların doğru bir şekilde anlaşılması konusunda güvenilir kabul edilmektedir.⁵⁹

el-Cem'iyetü's-Şer'iyye'nin esaslarını ve temel prensiplerini belirlemek amacıyla yedi kişilik bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyona *el-Lecnetü't-Tahdîriyye* adı verilmiştir. Söz konusu komisyon, cemiyetin kuruluş amaçlarını şu şekilde tespit etmiştir:

-Davet ve irşad faaliyetleri için uygun ortamlar oluşturmak, mescitler inşa etmek ve Mısır'ın farklı bölgelerine vâizler göndererek halkı Kur'an ve Sünnet ekseninde bilinçlendirmek,

⁵⁴ Ebu'l-Kâsım İbrahim, *Mukaddime*, 6-9; Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 190, 205, 214.

⁵⁵ Merğânî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânethü'l-fihriyye*, 54, 57.

⁵⁶ El-Cem'iyetü's-Şer'iyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.alshareyah.com> (Son erişim tarihi; 15.04.2023)

⁵⁷ Nurullah Çakmaktaş, *Mısırdaki Selefi Hareket* (İstanbul: Açılım Kitap, 2016), 123.

⁵⁸ Adem Arıkan, "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2017), 254.

⁵⁹ Kamile Ünlüsoy, "Mısır Selefiligi ve İhvan-ı Müslimin ile İlişkisi", *e-Makalât Mezhep Araştırmaları* 9 (2016), 39-75.

- Eğitim kurumlarında görülen Batılılaşma eğilimlerine karşı koyarak, pozitif ilimlerle birlikte dinî ilimlerin de öğretildiği okullar açmak,
- Kadınların eğitimine imkân sağlamak amacıyla onlara özel eğitim kurumları tesis etmek,
- Tıbbî hizmetler sunmak ve bu kapsamda yeni hastaneler inşa ederek ihtiyaç sahiplerine cüz'î ücretler karşılığında tedavi imkânı sağlamak,
- İktisadî kalkınmaya katkıda bulunmak ve istihdamı artırmak amacıyla mensucat fabrikası kurmak.⁶⁰

Cemiyetin en temel hedeflerinden biri eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması olmuştur. Bu doğrultuda dinî eğitimin güçlendirilmesi ve toplumda İslâmî bilincin artırılması amacıyla çeşitli eğitim kurumları ve mescitler inşa edilmiş, bunun yanı sıra ilmî birikimi geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla dergi, risale ve kitaplar neşredilmiştir. Eğitim faaliyetleri sadece medrese ve mescitlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kadınların ve çocukların eğitimi için özel programlar düzenlenmiş ve okullar açılmıştır.

Bir asırdan daha fazladır hizmet vermeye devam etmekte olan Cemiyet, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, toplumsal dayanışma ve sosyal yardımlaşma alanında da önemli çalışmalar yürütmüştür. Özellikle yetim, dul ve ihtiyaç sahibi kimselerin temel gereksinimlerini karşılamaya yönelik yardım faaliyetleri organize etmiş, bu kapsamda barınma, gıda ve maddi destek programları oluşturmuştur. Ayrıca, toplumun sağlık alanındaki ihtiyaçlarına da duyarsız kalmamış; röntgen, diyaliz ve göz tedavisi gibi tıbbî hizmetleri ücretsiz veya düşük ücretli olarak sunan sağlık merkezleri kurarak cemiyetin faaliyet alanlarını genişletmiştir. Böylece el-Cem'iyetü's-Şer'iyeye, yalnızca bir ilmî ve dinî kuruluş olmanın ötesine geçmiş, eğitim, sosyal yardım ve sağlık alanlarında da toplumun refahını artırmaya yönelik çok yönlü hizmetler sunan bir kurum haline gelmiştir.⁶¹

Sübkî, işgal güçlerinin kendi fikir ve yaşam anlayışlarını bölge halkına empoze etme çabalarına karşı en etkili mücadelenin ekonomik alanda verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ona göre, sömürgeci güçlerin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmanın en önemli yollarından biri, yerel halkın ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek ve işgalcilerin bölgedeki maddî güçlerini kırmaya yönelik stratejiler geliştirmekti. Bu bağlamda yerli üretimi teşvik etmek ve sömürgeci güçlere ekonomik bağımlılığı azaltmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Sübkî, işgalcilerin ticaret üzerindeki hâkimiyetine karşı bir direniş aracı olarak ürün boykotunu önemli bir silah olarak görmüş ve halkı ithal ürünler yerine yerli üretime yönlendirmek için teşvik etmiştir. Bu doğrultuda, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve bölge halkının refah seviyesini artırmak amacıyla bir dizi proje başlatmıştır. Öne çıkan girişimleri arasında, yerli üretimi canlandırmak için kurmuş olduğu mensucat fabrikası, hayvancılığı teşvik etmek adına başlattığı keçi yetiştirme projesi, temel gıda üretiminin sürekliliğini sağlamak amacıyla inşa ettiği ekmek fabrikası ve yetim annelerine istihdam sağlayarak aile ekonomilerini desteklemeye yönelik geliştirdiği projeler yer almaktadır.⁶²

⁶⁰ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 137.

⁶¹ Çakmaktaş, *Mısırdaki Selefî Hareket*, 123-124.

⁶² Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 141-145.

Bu ekonomik girişimler, yalnızca işgal güçlerine karşı bir ekonomik direniş oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda halkın sosyal ve ekonomik refahını artırmaya yönelik uzun vadeli bir kalkınma stratejisinin temel taşları olmuştur. Böylece Sübkî, yalnızca ilmî ve dinî alanlarda değil, ekonomik alanda da halkı bağımsızlığa teşvik eden öncü şahsiyetlerden biri olarak öne çıkmıştır.

Sübkî'nin, İslamî değerlerin yeniden ihya edilmesi ve Sünnet'in gerekliliğinin halk arasında yaygınlaştırılması konusundaki kararlı çalışmaları, İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu sebeple, el-Cemiyetü's-Şer'iyye'nin faaliyetleri, İngiliz hükümetinin baskısıyla 1333-1337/1915-1919 yılları arasında durdurulmuştur. İngiliz yönetimi, cemiyetin faaliyetlerini, Osmanlı Hilafeti'nin yeniden tesis edilmesi ve devrimci hareketlerin önünü açma amacı taşıdığı gerekçesiyle tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirmiştir.

Bu dönemde, Sübkî'ye karşı daha da sertleştirilen denetim sürecinde, Sübkî'l-Ehad ve Kahire'deki evlerinde arama yapılmış, yazışmalarının incelenmiş ve eserlerinin ayrıntılı şekilde taranmış ve 1914 yılında tutuklanarak hapsedilmiştir.⁶³

Tutukluluğu sırasında gösterdiği tepkiler, işgalci güçlere karşı verdiği direnişi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sübkî, bu sürecin protesto edilmesi gerektiğine inandığı için, açlık grevi yaparak işgalcilerin egemenliğine karşı bir duruş sergilemiştir. Bu hareketiyle, işgal altındaki Mısır'da yerel halkın direnişini teşvik etmeyi amaçlamış ve en basit yöntemlerle bile olsa işgale karşı çıkmamanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Açlık grevi, sömürgeci yönetimle barış yapmanın kendisine ne kadar anlamsız geldiğini ve devrimci bir düşünceyle hareket ettiğini vurgulayan güçlü bir simge olmuştur.⁶⁴

El-Cemiyetü's-Şer'iyye, işgalci güçlere karşı gösterdiği güçlü tepkiye rağmen, devrim öncesindeki diğer hareketlerle iş birliği yapmaktan kaçınmış ve siyasetten uzak durma ilkesini benimsemiştir. Sübkî, Cemiyet mensuplarına, siyasetle ilgili herhangi bir söylemde bulunmaktan kaçınmalarını, asıl hedeflerinin yalnızca Kur'an ve Sünnet'i ihya etmek olduğunu altını çizerek vurgulamıştır. Bu yaklaşım, Cemiyet'in amacını ve faaliyetlerini dinî ve ahlâkî reform üzerine odaklamayı amaçlayan belirgin bir tutum olarak şekillenmiştir.⁶⁵

Sübkî, siyasetle doğrudan bir ilişki kurmaktan açıkça kaçınmış ve cemiyetin hareketlerini "siyasetle ilgilenmek ama siyaset yapmamak" ilkesine dayanarak şekillendirmiştir. Bu belirgin tutum, cemiyetin siyasi iktidarla çatışmaktan kaçınmasını sağlamış ve cemiyetin faaliyetlerini dinî ve ahlâkî değerler doğrultusunda sürdürmesine imkan tanımıştır.⁶⁶

El-Cemiyetü's-Şer'iyye, yayımladığı *el-İ'tisâm ve et-Tebâyün* gibi dergiler aracılığıyla zaman zaman siyasî meselelere değinmiştir.⁶⁷ Ancak bu müdahaleler, Cemiyet'in temel dinî ve ahlâkî misyonunu engelleyecek boyutlara ulaşmamıştır. Cemiyet, Hz.

⁶³ Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 103.

⁶⁴ Muhammed Mervî, *Mecelletü'l-muhtâr el-islâmî* 23 (Nisan 1988), 74.

⁶⁵ Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-Sübkî. *ed-Dînü'l-hâlisu/İrşâdû'l-halkı ilâ dîni'l-hakkı*. thk. Ebu'l-Kâsım İbrahim (Kahire: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyyetü's-Sübkîyye, 1411/1991) 1/17.

⁶⁶ Ramazan Yıldırım, "Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik", *Seta Analiz* 73 (2013), 1-24.

⁶⁷ Sibel Bülbül Pehlivan, *Suudi Arabistan'ın Mısır Politikasında Selefilğin Rolü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015) 100. Abdülmün'im Münib, *Delilu'l-harekâtü'l-islamiyyetü'l-misriyye*, (Kahire: Mektebetu Medbuli, 2010), 49-50.

Peygamber'in "Din nasihattır" hadisini temel alarak, daha çok dinî ve ahlâkî meseleler üzerinde yoğunlaşmış, insanlara doğru dinî bilgi vermeyi amaçlamıştır.⁶⁸

Sübki, 1352/1933 yılında vefat edene kadar el-Cem'iyetü's-Şer'iyye'nin idaresini sürdürmüş, ardından bu görevi oğlu Emin Hattâb devralmıştır. Emin Hattâb, hayır faaliyetlerini güçlendirerek başta Gazze Şeridi olmak üzere İslam dünyasının farklı bölgelerinde faaliyetler yürütmüştür. Zamanımıza kadar varlığını devam ettiren Cem'iyet, Mısır'ın en büyük hayır kurumlarından biri haline gelerek ülke genelinde 350'ye yakın şube açmıştır. Bölgesel bir hayır kuruluşu olarak, Birleşmiş Milletler'e kayıtlı dört Mısır kuruluşundan biri olmuş ve bu alandaki başarılarıyla 2009 yılında Uluslararası Kral Faysal Ödülü'ne layık görülmüştür.⁶⁹

Günümüzde Mısır'ın birçok bölgesinde el-Cem'iyetü's-Şer'iyye'ye ait yüzlerce mescit, 50'ye yakın okul, yüzlerce anaokulu ve çok sayıda tıp merkezi bulunmaktadır. Cemiyet ayrıca Ezher öğrencilerine düzenli yardımlar yapmakta, yetimlerin bakımını üstlenmekte ve kendi cami ve okullarında hafız yetiştirme programlarını sürdürmektedir. Eğitim alanındaki katkılarını ise İslami ilimler dersleri vererek devam ettirmektedir.⁷⁰ Yaklaşık yüz yıldır hayır faaliyetlerine odaklanan el-Cem'iyetü's-Şer'iyye, günümüzde 1012 şube, 1908 ofis ve 24 şehirde 4974 hizmet noktasıyla faaliyet göstermektedir.⁷¹

8. Tasavvufî Yönü

Sübki'nin tasavvufî yaklaşımı, kendisiyle ilgili çeşitli yorumların ve tartışmaların ortaya çıkmasına neden olan karmaşık bir konudur. Gençlik döneminde Halvetî tarikatına katılması, çeşitli sûfi meclislere iştirak etmesi ve tasavvuf literatürünü yakından takip etmesi, onun tasavvufî düşünceye duyduğu ilginin ve bu alana olan yakınlığının önemli göstergelerindendir. Bu unsurlar, Sübki'nin tasavvufî gelenek içinde kendine yer edindiğini göstermektedir. Ayrıca bazı tasavvufî uygulamaları kendi hayatında benimsemesi, onun tasavvufa yakın olduğu görüşünü daha da güçlendirmiştir.

Öte yandan, Sübki'nin Selefi anlayışı çerçevesinde bid'at ve hurafelere yönelik yaptığı sert eleştiriler, tarikatlara olan tepkisi onun tasavvufa karşı belirli bir mesafe koyduğunu da işaret etmektedir. Bu durum, onun tasavvufî ilgili tutumunun hem yakınlık hem de eleştirel bir mesafe içerdiğini ortaya koyar. Dolayısıyla, Sübki'nin tasavvufa bakış açısı, onun hem mistik öğelere ilgi duyduğunu hem de bu öğeler üzerinde eleştirel bir duruş sergilediğini gösteren bir yapıya sahiptir. Tasavvuf teriminin tanımında çok fazla ihtilafların bulunması da durumu anlamayı zorlaştırmaktadır.⁷²

Bu çelişkili tutum, Sübki'nin hem tasavvufî öğretileri kabul etme hem de onlara karşı durma noktasında denge kurmaya çalıştığını göstermektedir. Sonuç olarak, onun tasavvufa yönelik yaklaşımı hem olumlu hem de olumsuz yönleri barındıran bir durumu

⁶⁸ Çakmaktaş, *Mısırdaki Selefi Hareket*, 125.

⁶⁹ Bülbül Pehlivan, *Suudi Arabistan'ın Mısır Politikasında Selefilik'in Rolü*, 80.

⁷⁰ Nurullah Çakmaktaş, "Mısırdaki Selefilik'in Toplumsal Tercih ve Nedenleri", *Akademik Orta Doğu* 9/2 (2015), 27.

⁷¹ Ahmet Bân, *el-Harekâtü's-selefiyye fi Mısır*, (Kahire: Kahire, Merkezu'n-Nîl li'd-Dirâsât, 2012), 129.

⁷² Hamdi Kızılar, "Ömer Yılmaz, "Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 1225.

yansıtmaktadır. Bu durum, onun tasavvuf ile ilişkisini net bir şekilde sınıflandırmayı zorlaştırmakta ve konuya dair farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁷³

Sübki'nin tasavvuf ile ilgili tutumu hususunda bu şekilde iki farklı görüşün ortaya çıkması, "tasavvuf" ifadesine farklı anlamlar yüklemelerinden kaynaklanmaktadır. Eğer "tasavvuf" ile kastedilen şey İslam'ın ibadet, tâat, takvâ, ahlak ve edep boyutu ve Rasûlullah'ın yaşadığı manevî haller ise söz konusu hususlar İslam'ın ruhunu ve özünü teşkil etmektedir. Bu yönüyle tasavvuf, mü'minin Allah ile kurduğu derin, içsel bağ üzerinden şekillenir. Bu tür bir ruhî yöneliş, ilk dönemlerden itibaren Müslümanların hayatında yer bulmuştur; ancak o dönemde bu hâle özel bir isim verilmemiştir. Zaman içinde bu içsel ve ahlâkî derinliği ifade etmek üzere "tasavvuf" terimi kullanılmaya başlanmıştır. İlk zamanlarda ise bu yönelim; zühd, takvâ, ihlâs, huşû, ihsan, Allah sevgisi ve korkusu gibi çeşitli kavramlarla açıklanmıştır.⁷⁴ Sübki tasavvufun bu haline karşı çıkmamış, Kur'an ve sünnet çerçevesinde kendisi de uygulamıştır.

Tasavvuf hareketi, hicrî ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve hicrî üçüncü yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte, bazı grupların aşırı eğilimler sergileyerek zühd ve takvâ anlayışına bid'at unsurlarını ekledikleri ve kelâmî tartışmalara girdikleri görülmüştür. Özellikle Selef ve Ehl-i Sünnet olarak anılan erken dönem Müslüman âlimler, Cehmiyye ve Mu'tezile gibi aşırı kabul edilen itikadî görüşlere karşı çıkarak, bu ekollerin bid'at olarak değerlendirdikleri fikirlerine reddiyeler yazmışlardır.

Bununla birlikte, Selef âlimlerinin aynı dönemde sûfî ve zâhidleri doğrudan eleştiren veya onlara yönelik reddiyeler kaleme alan bir tutum sergilemedikleri görülmektedir. Ancak zamanla, "İslam'da zühd anlayışı vardır, ancak tasavvuf yoktur" şeklindeki bir görüş benimsenmiştir. Bu görüşü savunanlar, zühdün İslam'ın temel öğretileriyle uyumlu olduğunu ve herhangi bir eleştiriye maruz kalmadığını; buna karşın, tasavvufun ise belirli yönleri itibarıyla tartışmalara konu olduğunu ileri sürmektedirler.⁷⁵

Bazı Selefler, tasavvufu gâîlî (aşırı) ve mu'tedil (ılımlı) olmak üzere iki kategoriye ayırmakta; mu'tedil tasavvufu kabul ederken, aşırılığa kaçan tasavvuf anlayışını reddetmektedir. Selefiyye'nin önde gelen isimlerinden İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de bu ayrımı benimseyen âlimler arasında yer almaktadır. Her iki âlim de tasavvufun zühd, ihsan ve takvâ gibi İslam'ın temel ilkeleriyle örtüşen yönlerini tasvip ederken, bid'at olarak gördükleri uygulamalara ve aşırı mistik eğilimlere karşı çıkmışlardır. Bu doğrultuda, özellikle hulûl, vahdet-i vücûd ve rabîta gibi bazı tasavvufî kavramları eleştirmiş, tasavvufun İslam'ın özüne aykırı bir hâl almasını önlemek adına itidal çizgisini savunmuşlardır.⁷⁶

Sübki'nin de Selefiyyenin bu konudaki görüşleri ile paralel anlayışta olduğu görülmektedir. Onun zühd ve takva şeklinde tanımlanan ve selef döneminde var olan tasavvufa karşı çıkmadığı ancak sonraki dönemde ortaya çıkan şeklî tasavvufa karşı bir tutum sergilediği söylenilebilir. O, şer'î kaidelerin izin verdiği ölçüde ruhî, kalbî ve fikrî olarak sûfidir. Kur'an'da yer alan kalbî ve ruhî terbiye ile nefsin arındırılması anlamına gelen tasavvuf anlayışına yakın durmuştur. Bu yönüyle Sübki, Kur'an'ın esaslarına

⁷³ Merğani, *Hattâb es-Sübki ve mekânâtühü'l-fıkhiyye*, 86.

⁷⁴ Süleyman Uludağ, "Tarihî Süreçte Selefilik-Tasavvuf İlişkileri", *İlahiyat Akademik Dergisi* 1-2 (2015), 254.

⁷⁵ Uludağ, "Tarihî Süreçte Selefilik-Tasavvuf İlişkileri", 256.

⁷⁶ Ahmet Yalçın, "İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi", *KÜSBD*, 9/1 (Ocak 2019), 152.

uygun bir tasavvuf anlayışına karşı durmamış; buna karşın, dinî yaşayışta ortaya çıkan aşırılıklara ve taassuba karşı net ve sert bir tavır sergilemiştir.⁷⁷ Tasavvufun şer'î delillerle örtüşen prensiplerine bağlı, aşırı kabul edilen kısmına ise dinî temellere aykırı tutumları sebebiyle tepkilidir.⁷⁸

Sübki, tasavvufî konuları ele aldığı eserlerinde, yaşadığı dönemde tasavvufun saflığını bozan sapkınlıkları ortadan kaldırmayı ve iman ile teslimiyete dayalı bir tasavvuf anlayışını yeniden ihya etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, eserleri aracılığıyla tasavvufun özünden sapmasına neden olan unsurlara karşı mücadele etmiş ve tasavvufu istismar edenlere yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu konuda Şeyh Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk (899/1493-94)⁷⁹ ve Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (776/1374-75) gibi isimlerin izinden gittiği görülmektedir.⁸⁰ İbnü'l-Hatîb kendi halkını vatan ve din savunmasına teşvik etmek amacıyla *el-Ğayre alâ ehli'l-hayre*, *Hamli'l-cumhûr ale's-süneni'l-meşhûr*⁸¹, *er-Radd alâ ehli'l-ibâha*⁸² gibi eserler ve risaleler yazmıştır. Sübki de onun bu eserlerinden istifade etmiş, *A'zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye* adlı eserinde *el-Ğayre alâ ehli'l-hayre*'den şu şekilde naklen atıfta bulunmuştur:

“Allah, Müslümanları dini terk eden, Rasûlullah'ın sünnetini tahrif eden ve sâlih velîlerin makamlarına saldırıda bulunan cahillerin şerrinden muhafaza eylesin. Bu kimseler, Allah'ın kadın ve erkek kullarını kendi sapıtılmış yollarına çekmek için şeytanın süslediği ve çarpıttığı haberleri yaymakta, böylece halkı tuzağa düşürmektedirler. Onların bu aldatıcı ve süslü sözleri, toplumun önde gelenlerini etkileyerek yanlış yönlendirmekte ve hakikatten uzaklaştırmaktadır...”⁸³

Hattâb es-Sübki eserlerinde, zikir meclislerinin önemli sûfi kaynakları arasında sayılan *Hikem-i Atâiyye*⁸⁴, *Delâilü'l-hayrât*⁸⁵, *eş-Şifâ*⁸⁶, *er-Radd ale'l-mübtediîn*⁸⁷, *el-Medhal*⁸⁸, *Rasâil fi't-tasavvuf*⁸⁹ gibi eserlerden istifade etmiştir. Ayrıca Şâtîbî (790/1388) ve Gazâlî'nin (505/1111) görüşlerine, Bâyezîd-i Bistâmî (234/848), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (638/1240) ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî (656/1258) gibi mutasavvıfların da sözlerine sıkça yer vermiştir.⁹⁰ Ayrıca *A'zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye* salih sûfilerin ve evliyaların haberleri ile dolu olduğu da görülmektedir. Bu haberler Sübki'nin kendilerinde bereket, velayet ve

⁷⁷ Sübki, *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/7.

⁷⁸ Merğani, *Hattâb es-Sübki ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 137.

⁷⁹ Sübki'nin gençlik yıllarında intisab ettiği Şâzelîye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Derya Baş, “Zerrûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 44/297.

⁸⁰ Merğani, *Hattâb es-Sübki ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 125.

⁸¹ Nizamettin Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.), 71.

⁸² Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği*, 82.

⁸³ Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-Sübki, *A'zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye fi't-tasavvuf ve'l-ahkâmî'l-fikhiyye*, thk. Said Abfûlfeţah, ed. Muhammed el-Baltacı (Kahire: Dârü'l-Menâr, 2000), 4/124.

⁸⁴ Şâzelîye şeyhlerinden İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) sözlerini ihtiva eden eseri.

⁸⁵ Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen salavat mecmuası.

⁸⁶ Kâdi İyâz'ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in Müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri.

⁸⁷ Turtûşî (ö. 520/1126)'nin eseri.

⁸⁸ İbnü'l-Hâc el-Abderî el-Fâsî (ö. 737/1336)'nin eseri.

⁸⁹ İbn Abbâd el-Endülûsî er-Rundî (ö. 792/1390)'nin eseri.

⁹⁰ Merğani, *Hattâb es-Sübki ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 167.

doğruluk görüp hissettiği kimselerle ilgilidir. Bu zâtlerin kerametlerini aktaran müellif, onların gaybdan bilgi aktaran rüyalarını nakletmektedir.⁹¹

Hattâb es-Sübkî yaşadığı dönemi; insanların bocaladığı, “bid’at dalgalarının kurtuluş gemilerini parçaladığı, cehalet bulutlarının ufku kararttığı ve ilim pazarlarının boş kaldığı” bir dönem olarak tasvir etmektedir. Böyle bir ortamda, cahillerin toplumun lider konumuna yükseldiğini ifade ederek Müslümanları Kur’ân ve Sünnet’e tabi olmaya davet etmekte ve tasavvuf adı altında ortaya çıkan bid’atlere karşı uyarmaktadır.⁹²

Sübkî, tasavvuf ehlinin "el-hadra" (الحضرة) olarak adlandırdığı sesli ve toplu zikirlerle tepki göstermiş ve bu uygulamayı açık bir şekilde eleştirmiştir. Bu tür bir zikrin, kişinin huşû ve iç huzurunu kaybetmesine neden olduğunu savunarak, zâkirin zikir hâinden çıkmasına yol açan bir delilik ve isyan tezahürü olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Onun bu eleştirisi, tasavvufi uygulamaların İslâm’ın özüne uygunluğu konusundaki hassasiyetini ve tasavvuf adı altında ortaya çıkan bazı ritüellere yönelik temkinli yaklaşımını ortaya koymaktadır.⁹³

Torunu Dr. Abdülazîm Hâmid Hattâb, *el-Ahdü'l-Vesîk* adlı esere 1414/1993 yılında yazdığı mukaddimede, kitabın dedesinin vefatından uzun yıllar sonra yayımlanma sebebi üzerinde durmuştur. Eserin baskısının gecikme sebebinin, dedesi Mahmud Hattâb’ın tasavvufa yönelik tutumunun yanlış anlaşılabilceği endişesi olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ Eserin önceki yıllarda basılması hâinde, el-Cem’iyyetü’ş-Şer’iyye’nin tasavvufu desteklediği yönünde bir algı oluşabileceği düşünülmüş ve bu yüzden tereddüt edilmiştir. Ancak Mahmud et-Tayyib’in katkısı ve cesaretiyle eser sonunda yayımlanmıştır. Dr. Hattâb, bu yayının nedeniyle dedesi ve Cem’iyyet hakkında yeni söylentilerin çıkabileceğinden kaygı duyduğunu ifade ederken, aynı zamanda bu eserin Ehl-i sünnet çerçevesinde bir tasavvuf anlayışını yansıttığını vurgulamaktadır.

9. Hadisçiliği

Hattâb es-Sübkî, kelâm, hadis, fıkıh, tasavvuf ve siyaset gibi İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında eser telif eden çok yönlü bir âlimdir. Eserlerinde hadisi merkeze almış, ele aldığı meseleleri hadislerle temellendirmeye özen göstermiştir. Fıkıh ilminin en önemli kaynaklarından birinin hadis olması sebebiyle hiçbir konuyu hadisten bağımsız değerlendirmemiştir. Müellifin hadis alanındaki en önemli eseri, *Sünen* şerhi olan *el-Menhelü'l-‘azbü'l-mevrûd*’dur. Sübkî’nin fıkıhçılığının etkilerinin açıkça görüldüğü bu eser, fıkıh ağırlıklı bir şerh niteliği taşımaktadır. Eser, başlangıçta hacimli bir şerh olarak tasarlanmış ve ilk ciltlerde tafsilatlı açıklamalara yer verilmiştir. Ancak müellif, tamamlayamamaktan endişe ederek kısa bir süre sonra planını değiştirmiş, hadisleri daha kısa şerh etmiştir. Bu metot değişikliğine rağmen yine de eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.⁹⁵ Kitâbü'l-Hac bölümüne kadar şerh ettiği on ciltlik bu çalışma, onun hadis ilmine olan vukufiyetini ortaya koymakta ve hadisçiliği hakkında önemli çıkarımlar yapmamıza imkân sağlamaktadır.

⁹¹ Sübkî, *A’zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye*, 3/328.

⁹² Sübkî, *A’zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye*, 1/16.

⁹³ Sübkî, *A’zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye*, 3/316; 4/222.

⁹⁴ Sübkî, *el-Ahdü'l-vesîk*, 8.

⁹⁵ Halit Özkan, “Ebû Dâvud’un es-Sünen’i Üzerine Yazılmış Şerhler”, *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: İFAV, 2022), 25.

Sübkî, kendisinden önce hadis ilimlerine dair telif edilen eserlerden çokça istifade etmiş ve nakilde bulunmuştur. Eserde, zengin bir hadis literatüründen bahsettiği görülmektedir. Hadis eserlerinden, şerhlerden ve fıkıh eserlerinden nakillerde bulunan Sübkî, özellikle rivayetlerin metinleri ile ilgili tahlillerinde zengin bir ilmî malzeme sunmuştur. Başvuru kaynakları arasında Şâfiî mezhebine mensub alimlerin eserlerine daha fazla yer verdiği görülse de eser tercihinde mezhebî bir taassup göstermediğini söylemek mümkündür. Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc'ı*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethü'l-bârî* ve *et-Telhîşü'l-habîr'i* Emir es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *Sübülü's-selâm'ı* ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Neylül-evâtâr'ı* Sübkî'nin sıklıkla atıfta bulunduğu ana kaynaklarındandır.⁹⁶ *el-Menhel'i* ilmî üslup ve yöntem olarak kıymetli kılan en önemli yönü, İslam geleneğinin muhtelif yaklaşımlarının temsilcilerine aynı mesafede olması ve mezhep taassubu göstermeden tüm mezhep alimlerinden istifade etmiş olmasıdır.

Sübkî eserde, hadislerin sened ve metin kısımlarına dair ayrıntı sayılabilecek mahiyette bilgiler vermiştir. Hadislerin şerhini "ricâlül'l-hadis", "ma'ne'l-hadis", "fıkhu'l-hadis" şeklinde üç başlık altında yapmıştır. "Ricâlül'l-hadis" kısmında hadisin senedinde yer alan tüm râvîleri ilk geçtikleri yerde teferruatlı ele almış, daha sonraki tekrarlarında kısa izahla bulunmuştur.⁹⁷ "Ma'ne'l-hadis" kısmında hadisin tahririni yaparak, garib kelime ve terkiplerin okunuşlarını ve anlamlarını açıklamıştır.⁹⁸ Bu kısımda daha önceki yapılmış şerhlerden fazlaca istifade etmiş ve aktarımda bulunmuştur. Hadisin sıhhat durumu ve tahkiki hakkında bilgi vererek, ayet, hadis, sahabe kavli, menkibe ve tarihî verileri kullanarak hadisin anlaşılmasına yoğunlaşmıştır.⁹⁹ "Fıkhu'l-hadis" kısmında ise hadislerin ahkâmı üzerinde durmuş, delalet ettikleri manaları incelemiş ve fıkıhla ilgili meseleleri ele almıştır.

Sübkî, şerhinde bâb başlıklarını açıklamış,¹⁰⁰ başlık ile hadisler arasındaki bağlantıyı¹⁰¹, diğer başlıklarla olan münasebetlerini¹⁰² ve nüshalar arası farklılıkları ele almıştır.¹⁰³ Sened kısmını tafsilatlı inceleyerek isnad tahlili yapmış, hadislerin sıhhat durumlarını değerlendirmiştir.¹⁰⁴ Rivayetlerin delalet ettikleri hükümleri tespit etmeye çaba göstermiş, bu doğrultuda rivayetler arasında görülen ihtilafları gidermeye çalışmıştır.¹⁰⁵ Fıkhi meseleleri incelemeye özen göstererek kendi mezhebi konusunda taassub göstermeksizin hadisin delalet ettiği manayı tespit yolunda mu'tedil bir yol tercih etmiştir.

Şerhte her bir hadisin fikhî hükümleri dikkatlice incelenmiş ve çıkarılan hükümler, ilgili delilleriyle birlikte açıklanmıştır. Bu yaklaşım, Sübkî'nin hadisleri sadece metinsel olarak değil, aynı zamanda fikhî açıdan da ele aldığını göstermektedir. Fikhî yönden detaylı

⁹⁶ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 1/63, 2/128, 4/190, 2/247, 3/39, 5/8.

⁹⁷ Râvîlerin tabakalarını, hocalarını, talebelerini, menkibe ve faziletlerini, vuhdân râvîleri, ihtilata uğrayanları, vb. bildirmiştir. Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 1/238, 2/21, 4/195.

⁹⁸ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 5/17, 77, 318.

⁹⁹ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 2/285, 1/79, 4/91, 5/95.

¹⁰⁰ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 2/81, 5/263, 2/151.

¹⁰¹ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 3/61, 3/80, 3/280.

¹⁰² Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 1/167, 2/101, 2/223.

¹⁰³ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 5/263, 2/101, 3/280, 3/336.

¹⁰⁴ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 1/210, 2/289, 4/321.

¹⁰⁵ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*, 4/304, 5/62, 5/73-76.

izahlara yer vermiş olması ve önceki klasik şerh kaynaklarından sıkça istifade etmiş olması, Sübkî'yi *Sünen* şârihleri arasında farklı bir konuma taşımıştır.

Hattâb es-Sübkî'nin hadisleri şerh etme sürecinde, hadis ve fıkıh âlimlerinin görüşlerine dair yaptığı tahliller, onun her iki ilmi bir arada yürütme yeteneğini gözler önüne sermektedir. Bu tahlillerde, Sübkî'nin muhakkik kimliği dikkat çekmekte ve hadis ile fıkıh arasındaki ilişkiyi sağlam bir metodoloji ile ele aldığı görülmektedir. Sübkî'nin hadis ve fıkıh alanındaki derin bilgi ve tecrübesi, modern dönem hadisçileri ve fıkıh âlimleri tarafından da dikkate alınmıştır. Bu sayede *el-Menhel*, güncel şerhlerin ana referans kaynaklarından biri haline gelmiştir.¹⁰⁶

Son dönem hadis alimlerinden Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr onun bu eserdeki şerh metodunun Hanefî alim Bedreddin Aynî'nin (855/1451) *'Umdetü'l-kârî* de uyguladığı yöntem ile benzerlik gösterdiğini belirtmektedir.¹⁰⁷

10. Fıkıhçılığı

Hattâb es-Sübkî, fıkıh alanında yazdığı eserlerde, İslam hukukunun temel ilkelerini derinlemesine incelemiş ve çeşitli fikhî meseleler üzerine kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Bu eserler, hem klasik fıkıh metinlerine yönelik yorumlar hem de çağının fikhî sorunlarına dair çözümler sunan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserler arasında onun fikhî yetkinliğini ortaya koyan en önemli eserlerinin *Hikmetü'l-basîr* ve *ed-Dinü'l-hâlis* olduğunu söylemek mümkündür.

Sübkî, Mâlikî mezhebine mensup olmasına rağmen mezhebî taassup göstermemiştir. Bir konuda hüküm vermesi gerektiğinde, her zaman önceliği Kur'an ve Sünnete vermiştir. Bu prensibi doğrultusunda, zaman zaman kendi mezhebi olan Mâlikî mezhebini bile eleştirdiği görülmektedir. Sübkî, naslar ışığında doğruyu bulmaya odaklanmış ve mezhebî görüşlere, doğruyu bulma adına gerektiğinde mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu tutumu, onun ilmi objektifliğini ve İslam'ın temel kaynaklarına olan bağlılığını göstermektedir.¹⁰⁸

Sübkî, fıkıh usulü eğitimini Ezher'deki hocası Muhammed el-İlliş'ten almış ve onun fikirlerinden, araştırma yöntemlerinden ve fıkıh dersine dair takip ettiği uygulamalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Daha ziyade İslam fıkıhı ve mezhepler arası karşılaştırmalı içtihat alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, *ed-Dinü'l-hâlis* adlı eserinde, Hanefî, Maliki, Şafîî, Hanbelî mezheplerinin prensiplerine dair geniş bir inceleme yapmış ve ayrıca Zahirîler, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi önemli fıkıh âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir. O, sadece bir mezhebin bakış açısını savunmak yerine, İslam fıkıhının farklı geleneklerini inceleyerek daha kapsamlı ve objektif bir içtihat süreci ortaya koymuştur. Es-Sübkî, İslam hukukunun doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla, sadece mevcut görüşleri değil, aynı zamanda doğru delilleri esas alarak sağlıklı bir içtihat yapma çabası içinde olmuştur.¹⁰⁹

Sübkî, mezhebî taassuba karşı çıkmış ve körü körüne bağlılığı sert bir dille tenkid etmiştir. Ona göre, taklitçilerle yapılan tartışmalar boşunadır, çünkü bu tür tartışmalar

¹⁰⁶ Necati Yeniel - Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebi Dâvud Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 1/46.

¹⁰⁷ Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 148.

¹⁰⁸ Sigara ve kahve içmenin haram olduğuna dair vermiş olduğu hüküm bu duruma örnektir. Hâmid Hattâb, *Lemehât*, 69.

¹⁰⁹ Merğanî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânâtühü'l-fikhiyye*, 271.

hiçbir fayda sağlamadığı gibi, ayrışmalara ve tefrikaya yol açmaktadır. Taklitçiler, başka bir mezhepte daha doğru bir görüş görseler bile, kendi mezhep imamlarının görüşünü terk etmezler. Hatta mezhep imamlarının görüşlerinde sıkıntı ve zayıflık olduğunu bilseler bile, *"Belki benim imamum, benim bilmediğim başka delillere ulaşmıştır"* diyerek, mezheplerine ısrarla bağlı kalırlar. Bu yüzden, taklitçi kimselerle tartışmayı terk etmenin en doğru yaklaşım olduğunu savunmuştur. Ona göre, bu şekilde taklit eden kişilerin gözleri kördür, çünkü gerçekleri görmekten kaçınırlar ve ilmî gelişime kapalıdırlar...¹¹⁰

Sübkî, hakikate uymaya ve gerçekleri takip etmeye büyük bir gayret göstermiştir. Nerede bulunursa bulunsun, kimden gelirse gelsin, doğruyu ve hakikati bulmaya odaklanmış ve insanları da aynı ideale davet etmiştir. Onun anlayışına göre, hikmet müminin kayıp malıdır ve nerede bulursa ona sahip çıkmalıdır, çünkü hikmet her zaman arzu edilen ve takip edilmesi gereken bir değer olmalıdır. Önemli olan taklit değil, delildir.¹¹¹ Sübkî, bu prensibi yalnızca sözlerinde değil, bütün eserlerinde de teyit etmiş ve delillerin öne çıkarılmasının, taklitten daha önemli olduğunu vurgulamıştır.

Sübkî, çoğu hükümlerinde Malikî fâkihleriyle aynı görüşü benimsemiş olsa da bu tutumunu mezhebî taassup veya taklit olarak değil, delillere dayalı bir yaklaşım olarak ortaya koymuştur. Maliki mezhebinden farklı bir hüküm beyanında bulunduğu, bu farkı delilleri ve gerekçeleriyle açıklamaktadır. Bunun yanında, bazen Maliki fakihlerinin görüş ve delillerini tartıştığı da görülmektedir. Örneğin, Esrar ile ilgili hükümlerde hocası Muhammed el-İlliş'e karşı çıkmış ve bu konuda el-Emîr ile bir tartışmaya girmiştir. Ayrıca, sarığı sarkıtma meselesi üzerine de Malikî fıkıh alimlerinden Ali el-Adevî es-Saîdî'nin (ö. 1189/1775) görüşüne itiraz etmiştir. Bu tür tutumları, onun özgün ve eleştirel düşünme yeteneğini ve ilmi bağımsızlığını ortaya koymaktadır.¹¹²

Sübkî'nin fıkıh ve hadis ile ilgili eserleri incelendiğinde farklı mezheplerin görüşlerini tercih ettiği sıklıkla görülmektedir. Kedinin salyası¹¹³, ateşte pişen şeyi yemekten dolayı abdestin bozulması¹¹⁴, hadesi ekberde teyemmümün meşrûiyeti¹¹⁵, başın ne kadarının mesh edileceği¹¹⁶, abdest ve gusülde ovmanın hükmü¹¹⁷, tenasül uzvuna dokunmanın hükmü¹¹⁸, meninin temiz mi necis mi olduğu¹¹⁹ ve teyemmümün yapılışı¹²⁰ gibi meselelerde kendi mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. Namazda gülmenin hükmü¹²¹, çocukların mescide girmemesi¹²² ve kadına dokunmanın abdesti bozmaması konusunda Hanefî mezhebinin delillerini daha kuvvetli bulduğu için kendi mezhebine Hanefî

¹¹⁰ Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-Sübkî, *Hikmetü'l-basîr li-fehmi mecmû'i'l-emîr*, Mahtût nüsha, (Hayâmiyye: Mektebetü's-Şeyh, ts.), 2/192-193.

¹¹¹ Yirminci yüzyılda, mezheplerin delillerini yeniden gözden geçirme ve zayıf hadislere dayanan görüşleri terk etme yönünde birçok çağrı ortaya çıkmıştır. Muhammed Sıddık, *XX. Asırda Hadis Çalışmaları* (Ankara: Fecr Yayınlar, 2022), 304.

¹¹² Merğânî, *Hattâb es-Sübkî ve mekânâtühü'l-fıkhiyye*, 287.

¹¹³ Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/166; *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 1/264-268.

¹¹⁴ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/227.

¹¹⁵ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 3/197.

¹¹⁶ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/9-15; *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/239-241.

¹¹⁷ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/18-19.

¹¹⁸ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/196; *Hikmetü'l-basîr*, 1/124.

¹¹⁹ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 3/343.

¹²⁰ Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/397; *Hikmetü'l-basîr*, 1/174.

¹²¹ Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/308.

¹²² Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis*, 3/265.

mezhebinin görüşünü tercih etmiştir.¹²³ Cenaze namazında imamın durması gereken yer konusunda¹²⁴, abdestin tertîb üzere alınması hususunda¹²⁵ Şafî mezhebinin görüşünü tercih etmiştir. Cemaatin namazı iadesini mescitte yapmasının mekruh olmaması konusunda ise Hanbelî mezhebinin delillerini daha kuvvetli bulmuştur.¹²⁶

Sübki, bir meseleyi ele alırken yalnızca geleneksel görüşleri takip etmemiş, aynı zamanda farklı görüşlerin delillerini dikkatlice inceleyerek bilimsel bir zemine oturtmuş, objektif bir analiz yapmıştır. Bu yaklaşım, onun hükümleri daha doğru anlama ve yorumlama yeteneğini gösterirken, aynı zamanda ilmî tartışmalara katkı sağlama konusunda da önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, metinleri ele alırken gösterdiği tutarlılık, onun özgün ve sağlam çözüm geliştirme kapasitesini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hattâb es-Sübki, dinî anlayışta Kur'ân ve Sünnet'e herhangi bir ilave yapılmaksızın tam bir bağlılık gerektiğini savunur ve Selef'in inanç çizgisinin aynen muhafaza edilmesi gerektiği görüşündedir. Hadis merkezli bir yaklaşımı benimseyerek, rivayetlerin mümkün olduğunca kıyas veya aklî yorumlarla şekillendirilmeden uygulanmasından yanadır. Yaşadığı dönemde öne çıkan dinî, siyasî ve toplumsal meselelere karşı da Selefi bir çizgide durarak tavrını net biçimde ortaya koymuştur.

Onun ilmî ve fikrî kişiliği, yalnızca metinlerle değil, yaşadığı toplumun dinî, ictimai ve siyasî meselelerine verdiği tepkilerle de şekillenmiştir. Gençlik yıllarında Halvetî meşayihinden aldığı tasavvufî eğitim, onun ruh dünyasında derin izler bırakmış; bu manevî birikim, daha sonra fıkıh ve hadis gibi ilimlerle yoğrularak müstakim bir çizgide kemale ermiştir. Zühd, takvâ, ihlâs ve ahlâk gibi sahih tasavvufun özünü teşkil eden değerleri şahsında cemetmiş, tarikatların sonradan içine düştüğü bid'at ve hurafeleri ise sert bir dille eleştirmiştir. Bu bağlamda tasavvufu, şer'î hudutlar içerisinde yeniden tanımlamaya ve aslî çizgisine döndürmeye çalışmıştır. Ona göre tasavvuf, şer'î ilimlerden bağımsız bir alan değil, bizzat Kur'an ve Sünnet'in özüyle örtüşen bir ahlâk ve maneviyat terbiyesidir. Bu yönüyle süfi değilse bile, mutasavvıf bir duruşa sahip, fakat bu duruşunu sahih naslarla kayıtlayan bir ıslahçıdır.

Sübki'nin, kendi mezhebinin görüşlerini tercih ettiği durumlarda mezhebî bir taassup göstermediği açık bir şekilde görülmektedir. Bir meseleyi ele alırken, diğer mezheplerin görüşlerini ve kaynaklarını dikkatlice değerlendirmiş, kendi mezhebinin hükümlerini de aynı şekilde ele almış ve peşinen kabul etmeyen bir yaklaşım benimsemiştir. İhtilaflı meseleleri hadis ve fıkıh ilmi çerçevesinde inceleyerek, delillerin kuvvetine göre tercihte bulunmuş ve her zaman bilimsel temele dayalı bir icthad süreci izlemeyi tercih etmiştir.

Sübki'nin bu dengeli ve kapsayıcı yaklaşımı, onun ilmî metodunu olduğu kadar, ümmete yönelik taşıdığı sorumluluk duygusunu da yansıtmaktadır. İlmiyle halkı irşad etmeyi, eserleriyle bid'atle mücadele etmeyi ve yaşantısıyla sünneti temsil etmeyi kendisine vazife edinmiş bir şahsiyet olarak gerek bireysel yaşamında gerekse toplumsal faaliyetlerinde bu ilkelere bağlı kalmıştır. Onun hadis ve fıkıh anlayışı nass temelli,

¹²³ Sübki, *ed-Dinü'l-hâlis*, 1/301.

¹²⁴ Sübki, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/12-17.

¹²⁵ Sübki, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/16-17.

¹²⁶ Sübki, *ed-Dinü'l-hâlis*, 3/133.

tasavvuf yorumu ise sünnet çizgisinde şekillenmiştir. Taklit ve taasuptan uzak, müstakil düşünen ve selefın yolundan ilerleyen bir duruşun tezahürü olduğu söylenilebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Ankan, Adem. “Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2017), 243-300.

Âzimî, Füheyd Seyf Füheyd el-. *Menhecü imâm Mahmud Hattâb es-Sübkî fî kitâbihî el-menhelî'l-azbû'l-mevrûd şerhü Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud*. Kahire: Ezher Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Bân, Ahmet. *el-Harekâtü's-selefiyye fi Mısır*. Kahire: Merkezu'n-Nil li'd-Dirâsât, 2012.

Baş, Derya. “Zerrûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/297-300. İstanbul: TDV, 2013.

Bülbül Pehlivan, Sibel. *Suudi Arabistan'ın Mısır Politikasında Selefilik'in Rolü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Çakmaktaş, Nurullah. *Mısırdaki Selefi Hareket*. İstanbul: Açılım Kitap, 2016.

Çakmaktaş, Nurullah. “Mısırdaki Selefilik'in Toplumsal Tercih ve Nedenleri”. *Akademik Orta Doğu* 9/2 (2015), 27-54.

Dinçoğlu, Mehmet. *Ebû Dâvûd'un Süneni (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Görgün, Hilal. “Mısır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/555-557. Ankara: TDV, 2004.

Hâmid Hattâb, Abdülazîm. *Lemehât min târihi'l-imâm Mahmûd Hattâb es-Sübkî*. Dâru'l-İ'tisâm, 1986.

Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğıb b. Abdülğani. *Mu'cemü'l-müellifin*. 13 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 2010.

Kızılar, Hamdi. “Ömer Yılmaz, Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar”. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 1224-1228.

Merğani, İmâd Abdülğaffâr Abdülhalim el-. *el-İmâm Mahmud Hattâb es-Sübkî ve mekânâtühü'l-fikhiyye*. Kahire: Kahire Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Mervî, Muhammed el-. *Mecelletü'l-Muhtâr el-İslâmî*, 23 (Nisan 1988), 74.

Münib, Abdülmün'im. *Delilu'l-Harekati'l-İslamiyyeti'l-Misriyye*. Kahire: Mektebetu Medbuli, 2010.

Özkan, Halit. “Ebû Dâvud'un es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler”. *Hadis Şerh Literatürü II*. ed. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: İFAV, 2022.

Parlak, Nizamettin. *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.

Sıddık, Muhammed, XX. *Asırdaki Hadis Çalışmaları*, Ankara: Fecr Yayınlar, 2022

Sübkî, Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-. *ed-Dînü'l-hâlisu/İrşâdû'l-halk ilâ dîni'l-hakk*. thk. Ebu'l-Kâsım İbrahim, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyyetü's-Sübkîyye, 1411/1991.

Sübkî, Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-. *el-Ahdü'l-vesîk limen erâde sülûki ahseni't-tarîk*. thk. Mahmûd Tayyib b. Muhammed Ahmed Şevvâlî. Kahire: Matbaatü'l-

Fütûh'ul-Edebiyye, 1931.

Sübkî, Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-. *A'zebü'l-mesâliki'l-mahmûdiyye fi't-tasavvuf ve'l-ahkâmî'l-fikhiyye*. ed. Muhammed el-Baltacı. thk. Said Abfûlfeṭṭah. Kahire: Dâru'l-Menâr, 2000.

Sübkî, Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-. *el-Menhelü'l-azbü'l-meorûd şerhü Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud*. 10 Cilt. Beyrut, Lübnan: Siretü't-Târihu'l-Arabî, ts.

Sübkî, Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-. *Hikmetü'l-basîr li-fehmi mecmû'i'l-emîr*. Hayâmiyye: Mektebetü'ş-Şeyh, El yazması., ts.

Sübkî, Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed Hattâb es-. *İthâfû'l-kâinât bi beyâni mezhebi's-selef ve'l-halef fi'l-müşâbihât*. Kahire: Dâru'l-Vâbil, 2000.

Turan, Abdülbâki. "İbn Mâlik et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV, 1994.

Uludağ, Süleyman. "Tarihî Süreçte Seleflilik-Tasavvuf İlişkileri". *İlahiyat Akademi Dergisi* 1-2 (2015), 253-262.

Ünlüsoy, Kamile. "Mısır Selefliliği ve İhvân-ı Müslimîn ile İlişkisi". *e-Makalât Mezhep Araştırmaları* 9 (2016), 39-75.

Yalçın, Ahmet. "İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 9/1 (Ocak 2019), 139-156.

Yeniel, Necati - Kayapınar, Hüseyin. *Sünen-i Ebî Dâvud Terceme ve Şerhi*. 16 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.

Yıldırım, Ramazan. "Cemaatten Partiye Dönüşen Seleflilik". *Seta Analiz* 73 (2013), 1-24.

Zirikli, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris el-. *el-A'lâm (Kâmûsu terâcimi li-eşhürî'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-arabi ve'l-müsta'ribîne ve'l-müşteşrikîn)*. 8 Cilt. Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.